

Сумська міська централізована бібліотечна система
Сумська міська центральна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка
Відділ довідково-інформаційної роботи

МУДРИЙ МИСЛИТЕЛЬ ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

Бібліографічний дайджест

Суми 2022

Мудрий Мислитель Григорій Сковорода : до 300-ліття з дня народження Григорія Сковороди : бібліографічний дайджест / Сумська міська центральна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка; відділ довідково-інформаційної роботи; укл. Л. Клімачова, О. Халєєва.— Суми, 2022. — 36 с.

Григорій Сковорода — один із найяскравіших українців. Заради нашого майбутнього маємо популяризувати спадщину видатного письменника та громадського діяча і тримати стрій, наближаючи перемогу України», — зазначив міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко.

Запропонований бібліографічний дайджест познайомить з джерелами, які розкривають життєпис Григорія Сковороди, зміст його філософських творів, дасть можливість залучитися до нового осмислення його спадку. Розрахований на широке коло користувачів.

Відповідальна за випуск: директор СМЦБС Юлія Заговора

Редактор: гол. методист Світлана Мамай

Матеріал підготували: Любов Клімачова
Оксана Халєєва

Наша адреса:

40030, м. Суми,
вул. Кооперативна, 6
Центральна міська бібліотека ім. Т. Г. Шевченка
тел. 22-63-32

E-mail: lib@library.sumy.ua
<https://libsumy.com/>

Григорій Сковорода протягом віків привертає увагу дослідників, істориків, літераторів як яскрава і загадкова особистість.

Він — український Сократ, народний любомудр, Перворозум земний і небесний, завжди сучасний і вічний. В особі Григорія Савича українська земля дала світові найвеличнішу філософію серця — філософію любові й людського щастя. Осердечений розум великого мислителя, його любов до істини, до людини дозволили йому осягнути найпотаємніші глибини людської душі, торкнутися самої вічності. Невтомний філософ духу пройшов найземніше життя. Дуже рідко люди чинять саме так, як навчають інших, а слова Григорія Сковороди повністю підтверджені його життям. І все ж таки секрет особистості Сковороди, логіку його поведінки, його сакральність неможливо збагнути лише у чистому вимірі.

Валерій Решетинський

Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода / Л. В. Ушкалов. — Х. : Фоліо, 2009. — С. 15-19. — (Знамениті українці)

Григорій Савич Сковорода народився вночі 3 грудня (22 листопада за старим стилем) 1722 року в сотенному містечку Чорнухи на Полтавщині. Сковорода походив із небагатого,

але чесного козацького роду. Його батьки — Сава та Пелагея — мали звичайний міщанський статок, були людьми правдивими, гостинними й набожними. Кажуть, що й саме хлоп'я вже в ранньому віці відзначалося набожністю, охотою до музики та навчання, а ще неабиякою впертістю. Коли хлопцеві виповнилося сім років, його віддали в науку до дяківської школи яких у Чорнухах було під ту пору три на півтори сотні дворів. Малий Гриць навчався нібито в тій, що була при Воскресенській церкві. Псалтир, Часослов, граматики, лічба, спів на клирасі...

А восени 1734 року Григорій вирушає на навчання до славетної Києво-Могилянської академії, яка на той час переживала свій розквіт.

Перший клас — фара. Тут ієродиякон Веніамін Григорович навчив Сковороду та його однокашників читати й писати по-латинському, по-польському й по-церковно-слов'янському. У трьох наступних класах: інфіми (етимологія,

Дата народження Григорія Сковороди стала відома через 200 років, коли перекладач знайшов у листі згадку про святкування його 41 дня народження. І досі це є унікальне свідчення та підтвердження дати народження філософа.

Уже в післясковородинівському столітті невідомий фотограф утілює для нас Києво-Печерську лавру. Листівка. Кінець XIX ст.

синтаксис латинської мови, арифметика й катехізис), граматики (складніші питання синтаксису, твори Ціцерона й Овідія) та синтаксими (стилі латинської ораторської прози, латинська поезія) — його вчителем був Амвросій Негребецький. Кажуть, що Сковороді дуже легко давалися всі шкільні премудрощі й він швидко переходив з одного ординарного класу до іншого. Принаймні у 1738—1739 роках він уже навчається в класі поетики [...]. Тоді ж таки він починає вчити грецьку, німецьку й гебрійську мови в Симона Тодорського. Це був дуже цікавий чоловік. Філософ, богослов, поліглот [...] в перші роки свого навчання в академії Сковорода приділяв найбільшу увагу мовам, передовсім латинській та грецькій. Кажуть, що серед усіх чужих мов він і тоді, і перегодом найбільше

цінував грецьку. Блискуче знав латину. Цю мову він не просто знав — для Сковорода, як і для будь-кого з вихованців Києво-Могилянської академії, латинська мова була мовою думання. [...]

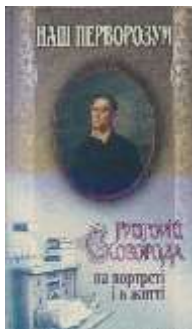
Крім латини, Сковорода чудово знав також церковнослов'янську, німецьку, російську та польську мови. Трохи вмів по-гебрійському, трохи по-італійському. [...]

Наступний клас — риторики — Сковорода успішно пройшов у 1739—1740 навчальному році. [...]

А далі на Сковороду чекали два останні класи: філософія та богослів'я. [...]

«...у першій половині ХVІІІ ст., попри всі перешкоди, Києво-Могилянська академія була на піднесенні, готувала висококваліфіковані кадри не лише національні, а й для всієї Росії, у тому числі для Російської Академії наук, московської Слов'яно-греко-латинської академії. Московського і Петербурзького університетів ...

Можна лише пошкодувати, що ці величезні інтелектуальні сили були розпорешені здебільшого поза межами України, але й так вони мурували величну будову української і світової культури».

Григорій Сковорода на портреті і в житті : фотокнига. — К. : Спалах, 2004. — С. 30-33. — (Наш перворозум)

Григорій Сковорода був першим серед учнів Академії. А ще мав красивий голос — альт.

[...] до Глухова, де в музичній школі басист Гаврило Головня щодня вслуховується в молоді голоси, прибули з козацьких полків п'ятдесят юнаків. Не всі витримували строгий конкурс, [...] лише десяти співакам, в тому числі і Григорію Сковороді, продовжено виплату грошей на харчі до 10 жовтня 1742 року (вони залишилися для остаточного відбору до придворного хору), а решта сорок — роз'їхалися по домівках [...]

На харчі: учасники співочого конкурсу одержували 3 копійки на день, гайдуки — 4 копійки, квасовари — 5 копійок, а колодники-арештанти по 2 копійки на день. Не дуже щедрими були до молодих талантів: мабуть, надголодь співалося краще, голосніше й веселіше...

Конкурс тривав, [...] слухали-переслуховували кожного юнака і в церковному співі, і в італійській манері. Нарешті облюбували п'ять голосів і затвердили хористами: студентів Києво-Могилянської академії — альтиста Григорія Сковороду, дискантів Степана Андрієвського, Каленика Данилова, Андрія Туманського та учня Переяславського колегіуму, теж дисканта, Василя Калиновича. [...]

Спочатку їдуть хористи в Москву, де вже півроку триває пишне й багатоголосе святкування коронації Єлизавети Петрівни [...] — безкінечні, вдень і вночі, урочисті богослужіння, хорові

Глухівська співоча школа була створена в 1730 р. Навчання тривало два роки. Вихованці школи потрапляли до найкращих хорів та оркестрів імперії і придворних капел Петербурга. За 40 років свого існування школа підготувала понад 300 учнів.

співи, фесрверки, бали, маскаради, помпезні театральні видовища. У ці співи, або, як їх тоді називали, мотети, якраз і вступили наші глухівці, новоспечені хористи. Серед них — Григорій Сковорода.

І тільки у грудні 1742 року, майже через рік, багатолюдний двір коронованої імператриці вирушив із Москви до Санкт-Петербурга. Слідом за царициним поїздом зарипіли по синюватуму снігу полоззя двох десятків саней із веселими хористами придворної капели.

У Санкт-Петербурзі Григорія Сковороду зустрів його дядько Гнат Кирилович Полтавцов, якого забрали з Чорнух до столиці ще десяток років раніше і, звичайно ж, із прізвиськом Полтавець. Він же і показав племінникові та його новоприбулим друзям їхні кімнати для проживання в Зимовому палаці [...] імператорського двору.

Український співак Григорій Сковорода приїхав у місто [...] невідоме, а люди виявилися знайомі, свої. Начальником капели під час перебування при дворі Сковороди був київський ієромонах Іосиф, а пізніше хор очолив теж виходець із України Марко Полторацький, а ще згодом — композитор із українським прізвиськом Дмитро Бортнянський. Тісно пов'язане з капелою й ім'я Максима Березовського. То була дружня атмосфера й підтримка в самій капелі.

Взагалі капела, ніжний, заворожуючий спів якої душевно розраджував Єлизавету Петрівну, прикрашав її царювання, була предметом постійних турбот імператриці. [...] хористів гарно, по-придворному одягали, жили вони в Зимовому палаці, мали ситний стіл. Але ж і платню їм поклали добру: по 25 карбованців на рік. Багаторічна служба в капелі винагороджувалася чинами й пенсіями. [...]

Та пільги пільгами, а перебування і праця в капелі не були прогулянкою у блакитному каптані серед білих ромашок Палацового луку. [...] Розпорядок був строгий: щоденні виснажливі репетиції, найсуворіша дисципліна і цілковита слухняність. [...]

[...] хутко все тут надокучило — і дзеркальний полиск палацових паркетів, якими ходити треба в рабському

напівпоклоні, й щоденні плітки, котрі замінювали книги грецьких і античних авторів. Наприкінці літа 1744 року, прибувши до Києва у складі пишного почту імператриці Єлизавети, Сковорода подає «прошення» на подальше його навчання в Київській академії. Шкода було відпускати гарного співака, а по тому, як відпустили, **указом імператриці був підтверджений його музичний талант присвоєнням чину «придворного уставника», тобто регента, керівника хору.**

Проте, рівно через рік...

Стадниченко В. Я. Іду за Сковородою : сповідь у любові до вчителя : до 280-річчя від дня народження Г. Сковороди / В. Я. Стадниченко. — К. : Криниця, 2002. — С. 68-92.

Коли переяславський генерал-майор Федір Вишневський зібрався їхати в далеку Угорщину закупляти знамениті токайські вина для царського двору він не вагався, кого взяти з собою як помічника-перекладача, знавця європейських мов, цікавого співбесідника і доброго музиканта.

Григорій Сковорода відгукнувся на пропозицію генерал-майора Вишневського їхати з ним на п'ять років до Угорщини, скоріше до Європи. [...] за новітніми знаннями, наперед радіючи знайомству із видатними ученими в європейських університетах і академіях. [...]

Місяць важкої дороги [...]

*Хто думає про науку,
той любить її, а хто її
любить, той ніколи не
припиняє вчитися,
хоча б зовні він і
здавався бездіяльний.*

Сковорода

В усіх нагальних клопотах Григорій Сковорода був незамінним помічником Федора Степановича у виконанні царського указу: «...купувати найкращі вина...».

Але «вічний студент» звертає свій погляд на навколишні міста, де є університети й академії, де читають лекції вчені, імена яких йому відомі ще з Києва.

Перший маршрут — і до того ж піший — проліг до міста **Шарошпатак**, що неподалік Токая. Це місто славилося **багатою бібліотекою**. [...]

Куди далі? Спочатку вабить **словацька земля**. Привітні, добрі люди: словаки, українці. Мова близька до української. Отже, Пресбург, нинішня Братислава. Але ж дорогою до Братислави аж ніяк не оминати міста, назву якого не просто вимовити, бо випала у першому складі голосна літера, — Трнава. Не оминати славного задунайського міста, відомого своїм університетом, міста, заснованого століття тому Петром Пазманем, у якому живе багато вчених богословів і філософів.

Це сьогодні, в незалежній Україні, студенти Києво-Могилянської академії проходять стажування або й продовжують навчання у вищих школах Європи, в університетах США, Канади, далекій Японії. А в часи Сковороди і ще століттям раніше студей і випускників-могилянців мусили самотужки торувати шлях у Європу — задля поповнення знань з філософії, природничих наук, медицини. Традиція шліфувати свої знання в Європі була такою сталою й майже обов'язковою, що студентський гурт Могилянки добре знав, де й що шукати і знаходити: мистецтво — в Парижі, гуманітарні знання — в Орлеані, право — в Болоньї, «медичні припарки» — в Салерно.

Трнавський університет належав до єзуїтського ордена, і розумні отці-єзуїти, звичайно ж, були не проти прихилити до себе вченого «схизматика» із православного Сходу, а то й звабити його католицькою вірою. А для Сковороди, допитливого, працьовитого, існувала лише одна віра — **пізнання світу й людини у ньому**. І він, наскільки міг, утолив свою духовну спрагу на лекціях, у диспутах, у зустрічах з філософськими авторитетами в Трнавському університеті.

[...] Далі була Братислава і перша вища школа в Словаччині **Academia Istropolitana (Істрополітанська Академія)**, заснована в 1465 році. З багатющої бібліотеки Академії Григорія Сковороду ніхто не міг кілька днів підряд виманити навіть на вечерю у затишну братиславську корчму.

Ще одна приваблива адреса: **Падуя**. Це місто визначилося як міжнародний інтелектуальний центр. У ньому побували сотні й тисячі вагантів — мандрівних студентів. Протягом XVI-XVIII століть у європейських вищих

Кепсько вдягнені, голодні, але веселі студенти з Могілянки, як свідчить рукопис, що зберігається у фондах кїївської академічної бібліотеки, «відзначалися нестерпною жадобю знань, енергійним прагненням до освіти й задля науки не зупинялися перед жодною небезпекою: з країни православної й уже такої, що ввійшла до складу Московської держави, яка суворо оберігала свою віру, вони вирушали до Польщі, до Парижа, до Венеції, до Риму, ставали уніатами, навіть католиками, лишень би отримати ... доступ до джерел знання, «віночок на голову і перстень на руку». А потім, здійснивши свою потаємну мрію, покірно поверталися на батьківщину... й посідали скромні місця викладачів у тій самій монастирській колегії, де були учнями».

школах пройшли курс навчання п'ять тисяч молодих людей з України, Білорусії й частково з Росії.

[...] поїздка в Європу відіграла велику роль у формуванні Сквороди як ученого європейського рівня, як філософа прогресивної, вільної думки, як літератора, музиканта і художника.

«Скворода, на мій погляд, перший орієнтував Україну на Захід. Недаремно ж його туди так вабило».

Микола Неврлий

Ковалінський М. Григорій Скворода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) [Електронний ресурс] / М. Ковалінський. — Текст. дані. — Лондон, 1956. — 35 с. — Режим доступу : <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/kovalinskyj-m-grygorij-skovoroda-zhyttya-i-devaki-dumky-ukrayinskogo-filosofa-spiyrtualista/> (дата звернення 15.11.2022). — Назва з екрана.

Повернувшись із чужих країв, сповнений ученістю, відомостями, знаннями, хоч і з порожньою кишенею та зовсім не маючи найнеобхіднішого для прожиття, мешкав він у колишніх своїх приятелів і знайомих [...]. Не маючи й самі добрих статків, вони почали шукати нагоди, щоб десь прилаштувати його з користю для себе і для суспільства.

Якраз відкрилося місце вчителя поезії в Переяславі, куди він і вирушив на запрошення тамтешнього єпископа.

Ковалінський Михайло Іванович — просвітницький діяч. Відомий також як найближчий друг, учень і перший біограф мандрівного філософа Григорія Сквороди. Збереглося близько 80 листів Сквороди до Ковалінського.

Поліщук Ф. М. Григорій Сковорода : життя і творчість / Ф. М. Поліщук. — К. : Дніпро, 1978. — С. 35-42, 47-61.

Сковорода в січні 1754 р. за рекомендацією митрополита Т. Щербацького стає в с. Ковраї домашнім учителем у поміщика Степана Томари, навчаючи та виховуючи його сина Василя. Але вчителеві важко було миритися з пихатістю і зарозумілістю поміщика, який вважав його звичайним наймитом і відповідно поводився. ... На одному із занять Сковорода зауважив своєму вихованцеві, що той мислить «как свиная голова». Слуги донесли про це жінці пана, і та владно «требовала мщєнія за такову поведєність». Томара «отказал ему от дому и должности».

«Не встиг він приїхати до Переяслава, як Томара доручив своїм знайомим умовити його, щоб він знову до сина його за вчителя оприділився. Сковорода не згоджувався, знаючи забобони його, а особливо домашніх людей його, але приятелі Томари, ним упрощені, обманом привезли Сковороду в село Томари, і то сплячого.

Старий Томара [...] був ласкавий до Сковороди і просив його бути за друга для сина свого і керувати ним у науках. [...] Він залишився в Томари із сердечним бажанням бути корисним без будь-якого договору і без жадних умов». (за Михайлом Ковалинським)

У 1759 р. Сковорода переїздить до Харкова, де в 1759/60 навчальному році викладає у місцевому колеґіумі поетику. [...] У нього знову з'явилася аудиторія, якій він може передавати свої

знання, переконання і судження про життєві основи прекрасного. Вищим прагненням його було «делать моему обществу пользу».

Уже в перший рік учителювання у

Харківському колегіумі Сковорода пише ряд творів, зокрема вітання з днем народження Іоасафа Миткевича, «Басню Есопову» «для учеников поетики» та інші.

В колегіумі про Сковороду йшла слава як про талановитого поета, відомого вченого і оратора. Тому після закінчення навчального року єпископ намагався схилити його до чернецтва, обіцяючи йому високий духовний сан, «щасливу життя». Але Сковорода на це відповів так: *«Разве вы хотите, чтобы и я умножил число фарисеев? Ежте жирно, пейте сладко, одевайтесь мягко и монашествуйте!»*.

Відчувши незадоволення єпископа, Г. Сковорода залишив колегіум і поселився в одного з своїх приятелів на околиці Білгорода (с. Стариці). Тут письменник більшість часу проводив у лісі, на пасіках, віддаючись філософським роздумам, поезії, гри на флейті. Мандруючи по навколишніх місцях, він любив зустрічатися з друзями, з цікавими людьми, зупинявся в Харкові, був у доброму настрої, який передавав словами: «О свобода! О наука!» [...]

Але через вороже ставлення до нього чернецтва і деяких викладачів, влітку 1764 року поїхав до Києва. [...] Тоді ж у Києво-Печерській лаврі знайомі Сковорода, колишні співучні по академії почали умовляти його «пристать к Гавани», постригтися в ченці і стати стовпом і окрасою церкви, на що той відповів їм: *«Ах, преподобные!.. Я столботворения умножатъ собою не хочу, довольно и вас, столбов во храме божіем»* (укл. – збережено орфографію тексту).

В 1769 р. Сковорода остаточно залишає Харківський колегіум і вже більше не займає жодної офіційної посади. З цього часу і до самої смерті Сковорода — мандрівний філософ, народний учитель-просвітител. [...] То був період розквіту філософської діяльності Сковорода, коли з-під його пера один за одним виходили діалоги, трактати, байки, притчі тощо. Він був великим трудівником, спав чотири години на добу, прокидався до сходу сонця і брався за роботу.

**Григорій Сковорода на портреті і в житті : фотокнига.
— К. : Спалах, 2004. — С. 118. — (Наш перворозум)**

І знову стеляться перед Сковородою шляхи Слобожанщини. Про духовну мандрівку нашого Перворозуму Густав Гесс де Кальве розповідав в журналі "Украинская старина" за 1817 рік: «У крайній бідності переходив він по Україні від одного дому до іншого, вчив дітей прикладом непорочного життя і зрілими настановами. Одягом його була проста сіра свита, їжею найгрубіші страви; міцні напої він знав лише за назвами. Навіщо, казав він, усі ці вигадки? Дякую Провидінню, що я здоровий; тільки тіло моє покрите шовком чи грубим сукном, шлунок мій наповнений чи смаженим курчам, чи шматком хліба: це все однаково. Серце, яке буває чесним під простим убранням, більше варте, ніж чорна душа, що сховалась під "звізду" або "ленту"».

Розум його і незвичайний спосіб життя зробили його ім'я відомим у багатьох місцях широкої Росії. Багато хто мав бажання зазнайомитися з ним. Дехто був сповнений вдячного почуття, а інші хотіли бачити його, щоб покепкувати з нього як з дивакуватої людини, й таким чином сподівалися мати безплатну насолоду подивитися на таку рідкість [...].

Сковорода був скромний, його не облещували похвали вельможних. Одного разу він сказав: «Вельможні подібні до їжаків; я не хочу сказати, що вони належать до цих щетинястих тварин, але з обома треба поводитися дуже обережно, аби не вколотися. Коли їжак згорнеться в клубок, сам біс його не торкне; так само не можна доторкатися й до вельможного, коли він у своєму колі діянь надимається...».

1769 р. — звільнення з роботи. Це було останнє офіційне місце роботи вченого, філософа й педагога. Відтоді останні 25 років свого життя був мандрівним філософом без сталого місця проживання і без постійної роботи.

1770-1771 рр. — живе у селі Гусинці (нині Куп'янський район Харківської області) у дідичів Сошальських, звідки навесні 1771 р. їде у Київ і три місяці проживає у Китайівській пустині під Києвом.

1771 р. — перебирається у місто Острогозьк, де проживає майже рік у слободі Паволозькій, що належала поміщику Степану Шев'яшову.

1773 р. — перебування у селі Бабаї в Якова Травицького.

1775 р. — спроба повернутися до праці у Харківському колегіумі, але Сковороді було відмовлено.

1789-1790 рр. — довготривала і тяжка хвороба Т. Сковороди.

Барабаш Ю. Я. Вибрані студії : Сковорода. Гоголь. Шевченко / Ю. Я. Барабаш. — К. : Києво-Могилянська академія, 2007. — С. 145-148.

Мандрівництво [...] Сковороди в останній період його життя — передовсім духовний пошук, свідомий вибір такого способу життя, який дає унікальну можливість позбутися всього другорядного, минущого, важливого лише в суто життьовому, приземленому плані й зосередитися на найголовнішому. **А найголовнішим є пізнання себе і через себе — людини як такої.**

«Пізнай себе», «слухай себе», «знаю людину», поряд (а точніше, у поєднанні) з мотивом «духу животворящого» [...] Таке пізнання, таке «оживотворення духом» не потребують далеких подорожей за гори, долини, за

сині моря. У передслові («Перед дверима») до конспекту лекцій «Вступні двері до християнської добронравності» Сковорода прямо говорить: «Не шукай щастя за морем, не проси його в людини, не мандруй планетами, не тягайся палацами, не плазуй земною кулею, не блукай Єрусалимами...» Пошукуване щастя, «найпотрібніше й наймиліше для всіх», — у самій людині, «недалеко воно. Близько воно. У серці і в душі твоїй».

Подорожжю в глибини людського серця й було мандрівництво Сковороди. Шлях до людей. І шлях до самого себе.

А загалом Сковорода не дуже цікавився тим, як і чим жила тогочасна філософська й літературна думка, про що думали та сперечалися, що писали й виголошували філософи в Європі, Петербурзі, на обох берегах Дніпра. Сучасник багатьох видатних мисленників XVIII століття, він практично ні на кого ніде не посилається, нікого не цитує, лишень зрідка у глухих відлуннях можна вловити в його творах інтелектуальні відгомони доби. Мисль Сковороди як філософа й літератора звернена насамперед до давніх авторів і джерел, йому цілком вистачає спілкування з ними, із самим собою, з найближчим довкіллям, людьми, що з ними зводила його мандрівницька доля. Ще менше Сковороду

хвилювало, який резонанс його творів поза межами цього кола, а вже про думку нащадків він і зовсім не замислювався. Рукописи свої або носив із собою в торбі, або віддавав на збереження Я. Правицькому, або дарував друзям. Ми сьогодні бідкаємося з приводу того, що жодного свого твору Сковорода не побачив надрукованим, але заради істини треба визнати, що не залишилося і жодних свідчень стосовно його спроб чи хоча б наміру віддати що-небудь до друку. Виглядає, що це його просто не цікавило.

Повноцінне життя спадщини Сковорода почалося лишень у наступних століттях, коли опінія (громадська думка) поступово усвідомлювала справжнє його значення і місце в історії українського (й не тільки українського) письменства та філософської думки. Нині, з відстані двох століть, стає дедалі очевиднішим, наскільки органічно вписаний Сковорода в інтелектуальний контекст своєї доби і як далеко в майбутнє спрямовані від нього імпульси духовної тяглості.

Подорожуючи Україною, Г. Сковорода перебував і на Сумщині.

Близнюк А. М. Краса Сумщини в слові, музиці, живописі / А. М. Близнюк, М. П. Гурець. — Суми, 2014. — С. 39-44.

Перебуваючи в Сумах, спілкувався із жителями міста, з настоятелем монастиря, зустрічався з друзями, яких поважав за мудрість, добрі справи та збагачення бібліотек філософсько-теологічними книгами. Особливе духовне натхнення мав, живучи на пасіці серед розкішної природи в Успенському монастирі с. Мала Чернеччина, неподалік від Сум.

У «Попівській академії», яку заснував О. Паліцин в х. Попівка (нині с. Залізняк), Г. Сковорода зустрічався з приятелями — поетами, художниками, вчителями, разом із своїми однодумцями готуючись до відкриття університету на Слобожанщині.

В Охтирському Свято-Троїцькому монастирі Григорій Савич жив у свого друга, архімандрита Венедикта.

Приваблював мандрівного філософа і Лебедина. Тут він мешкав у свого друга Федора Заліського, з яким разом навчався у Києві.

Григорій Савич Сковорода [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія. — Електрон. дані. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сковорода-Григорій_Савич — Назва з екрану. — Дата останньої правки : 27.09.22 — Дата перегляду : 15.11.22.

В останній рік життя Сковорода проживав у селі Пан-Іванівка в домі колезького радника Андрія Івановича Ковалівського, який доводився вітчимом майбутньому засновникові Харківського університету Василю Каразину. На той час Михайло Ковалинський [...] попав в опалу і проживав у маєтку Хотетово за 25 верст на південь від Орла. Старий Сковорода після 19 літ розлуки вирішив його провідати. «Попри далечінь дороги, на вкрай погану погоду й на постійну відразу до цього краю» він вирушив пішки з Пан-Іванівки. Привіз Ковалинському свої твори і прожив у нього 3 тижні. 26 серпня 1794 року, відмовившись від грошей, вирушив назад «в любов Україну, де він дотепер жив і хотів би померти».

Ковалінський М. Григорій Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста)

Заховалася ще така подробиця щодо того, як Сковорода передбачив свою власну смерть, що є ознакою високої посвяченості.

Перебуваючи у дідича Ковалевського, восени 1794 р. Сковорода одного разу немало здивував товариство, що завжди збиралося послухати його. Він зник і його знайшли в саду, де він копав собі могилу. Намагалися його розважити, але він передував смерть і, виконавши всі приписи християнської віри — св. Сповідь і Причастя, — помер 29 жовтня 1794 р. Просив написати на могилі: *«Світ мене ловив, але не спіймав».*

Могила Сковороди знаходиться зараз у селі Сковородинівка (ран. Пан-Іванівка, колишня садиба Андрея Ковалівського). До нього можна потрапити, з'їхавши з дороги Харків-Суми біля селища Максимівка (60 км від Харкова). Далі треба їхати 18 км до села Сковородинівка.

Осмир. Сучасність мудрости Г. Сковороди : світоглядний нарис / Осмир, О. Банах. — Львів : Література та мистецтво, 2020. — 136 с.

- Григорія Савовича Сковороду ЮНЕСКО визнано одним з п'яти мудреців планети усіх народів і усіх часів [...].
- Мудрі ж знають, що це є свідченням істинності, коли вчення і мудрість підтверджені способом життя. Тобто, як вчив, так і жив.
- Тож сприймаючи Г. Сковороду за Великого Мудреця із планетарним рівнем визнання, із найвищим рівнем людської Свідомості, з вдячністю і шаную ми опановуємо мудрість Його, аби бути

Щасливими, бути людиною, сповнити призначення Своє, українця і землянина.

За Сковородою розуміння і бачення Всесвіту:

«Увесь світ складається з двох Натур: одна видима, друга невидима. Видима називається сотворінням, невидима — Бог».

«З видимого пізнавай невидиме».

Про складові людини:

«Дійсно Істина Людина і Бог є тотожні!».

«Є тіло земляне і є тіло духовне,

Потаємне, сокровенне, вічне,

(воно вічну природу має)».

Якщо увесь світ складається з двох Натур: видимої і невидимої, — то відповідно і людина, яка є частиною світу, теж складається із двох Натур — видимої і невидимої. Видимої — як матеріальної, невидимої — як духовної. Таке розуміння було споконвіків, та існує досі.

Про вдячність:

«Учусь, товаришу мій, вдячності...

Учусь бути задоволеним усім тим,

Що від промисла Божого в житті мені дане.

Невдячна свобода є джерелом пекельних мук,

Вдячне серце є раєм солодощів».

Вдячність є визначальною властивістю і однією з ОСНОВ БУТТЯ.

Цю мудрість нашого мандрівного мислителя сьогодні підтвердження науковими дослідженнями. Так при вимовлянні слова «ДЯКУЮ» випромінювання людини від звичних 7.6 Гц зростає до 40 Гц.

Г. С. Сковорода про щастя

«Щастя наше всередині нас...»

«Шукаємо щастя по країнах, століттях, а воно скрізь і завжди з нами».

Просто і довершено визначив місцезнаходження Щастя Григорій Савович.

*«Щасливий, хто знає багато про добре життя,
Та ще щасливіший, хто зміг скористатися з нього.
Не той чоловік щасливий, хто кращого ще бажає,
А той, хто вдоволений тим, що зараз у нього є».*

(Харків, жовтень, 1762)

«Воно (щастя) залежить від Серця.

Серце - від миру, мир - від призначення, призначення від

Бога.

Тут кінець: не ходи далі.

Се є Джерело всілякої втіхи

І царству його не буде кінця!»

ЩАСТЯ — це, перш за все, душевний стан. А душевно-сердечний стан залежить від миру, від відчуття рівноваги і спокою. А мир і рівновага залежні від знання себе і світу, тобто призначення. Яким би сильним білий ведмідь не був, але у Сахарі він перетвориться у неміч. Призначення — це знати себе і своє місце у просторі. На рівні сердечно-інтуїтивних відчуттів це дано усім, у природі всі істоти живуть тільки так — за Сродністю. У світі людей те ж саме, ось тільки розумні, які задивляються на чуже, втрачають своє і втрачають Щастя. У них зароджується неспокій, втрачається рівновага і впевненість.

Тобто, Щастя є у будь-якій Долі, головне — Пізнати і зберігати **Сродність**.

За Сковородою, сродність — це відповідність вроджених задатків із способом життя. **Тобто: до чого вродився, тим і приготився.**

«Пізнай Себе!»

Саме це й означає бути щасливим, пізнати себе, тобто свою природу, й взятися за свою долю й бути зі сродною собі частиною загального обов'язку.

Ця мудрість Г. Сковороди вказує нам на єдність і природний шлях розвитку особи і спільноти. Пізнати себе — це

стати щасливим, це стати Зрілим, відповідальним, утвердитися у своїй природі, у своєму шляху і тоді «бути зі сродною собі частиною загального обов'язку». Тобто уже Зрілим і відповідальним увійти у спільноту, у суспільство і спільно творити суспільне благо. Одним із сенсів людського буття є набуття самодостатності.

«Нехай ніхто не думає, що обрання стану чи обов'язку залежить від вашої волі».

Людина народилася такою, якою народилася - **«тут кінець: не ходи далі»**. Чому лев народжується левом, орел - орлом, а мавпа - мавпою? Чи може лев стати орлом? Звісно ні. Ким народився - тим і живи. Так і в людському світі, народився пастухом, то й живи пастухом. Дякуй і будь щасливий.

Проте людина вінець земного життя, тому слід розрізнити - народився пастухом від народився у сім'ї пастухів. Це різні речі. [...] Водночас відомо багато випадків, коли народжені царевичами, чи при різноманітних достатках, а в житті не годилися до пастушої справи. Це життєвий шлях, розвиток, еволюція - все відповідно і послідовно.

«Скільки обов'язків, стільки і сродностей».

Записав наш мудрець визначення, яке вказує на умовність станового поділу, на його особистісну (індивідуальну) природу, а головне - на НЕЗБАГНЕННУ РІЗНОМАНІТНІСТЬ прояву. Адже життя - це рух.

Тобто якщо народився із Сродністю господаря, то це не заперечує можливість стати воїном чи богословом. Серед козаків це було звичайною практикою, що після війни запорожці ставали богословами, цілителями, учителями. Також упродовж життя людині доводиться виконувати різні обов'язки, відповідно і набувати якостей вищих станів.

«Так, наука приводить сродність до досконалості. Але коли нема сродности, що ж тоді може зробити наука?»

Ця довершена мудрість чітко вказує нам на первинність Сродности перед наукою і знанням. Це важливо усвідомити, бо наявність дипломів, знань і статусів на сьогодні є стандартом.

«Істиною людини є серце в людині, глибоке ж серце — одному лише Богу досяжне, як думок наших безодня, просто сказати душа...»

Серцю Г. Сковорода приділяє особливу увагу. І настільки смисл серця розгорнутий, що його досі ще ніхто чітко не визначив: від думки, душі й до духу. Проте у наведеній мудрості ми маємо прямий натяк від мислителя, що серце - це «просто сказати душа».

«Не за обличчя судить, а за серце».

Тобто судження за виглядом - одне, а за серцем, за душею визначить дійсну суть людську.

«Без ядра горіх ніщо, так само, як і людина без серця».

Однозначно, Г. Сковорода серцю-душі надавав первинність, пріоритет. Тобто нема душі - нема людини.

«Що може бути шкідливіше за людину, котра володіє знанням найскладніших наук, але не має доброго серця?»

Тобто особа знає багато, але душа недобра. Так мудрець висловився про нашу дійсність, коли розумні люди навчилися розкладати атом і внаслідок людство опинилося на межі самознищення. Бо про душу забули.

Що таке «добре виховання», як його розумів Сковорода?

Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода / Л. В. Ушкалов. - Х. : Фоліо, 2009. – С. 55-56.

На думку філософа, воно розпочинається з виховання батьківського, бо саме батьки мають виконати **дві основні заповіді: «добре народити» й «добре навчити»**. Якщо ж хтось із батьків не виконав жодної з цих заповідей, то він узагалі не має

права називатися батьком чи матір'ю — у такому разі він, швидше, винуватець «вічної погибелі» душі Дитини. А якщо хто виконав тільки одну заповідь, тоді він — «напівбатько» чи «напівмати». Отже, початкова заповідь — «добре народити». Вона передбачає, по-перше, те, що майбутні батьки кохають одне одного, а ще — благочестиві й фізично здорові. По-друге, вони мають дотримуватися кількох нехитрих, однак дуже важливих правил «доброго народження»

Друга батьківська заповідь — «добре навчити» — передбачає дві речі: піклування про здоров'я дитини та виховання вдячності.

Попри те, що вся філософія Сковороди — це якийсь один-єдиний стрімкий порив за межі видимого світу, а справжнє єство людини він шукав тільки в царстві духу, для нього ніколи не було характерним презирливе ставлення до тіла. Сковорода уважав, що людське тіло стосовно душі виконує роль євангельського віслюка, на якому Христос в'їжджає до Єрусалиму. «Зменшуй зайву їжу, — радив він Ковалинському, — щоб віслук, тобто плоть, не розпалювався, та, з другого боку, не мори його голодом, щоб він міг нести вершника», тобто безсмертну душу. Звідси впливає пильна увага філософа до питань харчування, фізичного здоров'я, гігієни.

Сковорода радить юнакові вживати здебільшого холодні харчі, адже, на його думку, гарячий харч сприяє появі в молодому організмі, і без того гарячому за власним єством, зайвої вологи, що є причиною багатьох хвороб. Піклуючись про здоров'я, слід дотримуватися міри в усьому, навіть у заняттях науками, так, щоб зайві навантаження не зашкодили тілу, а перш за все, таким «тонким» його частинам, як очі та легені. А ще, каже Сковорода, у жодному разі не слід дослухатися до порад випадкових людей щодо того, як треба лікувати ті чи інші хвороби, або вдаватися до таких засобів лікування, як кровопускання тощо. Одним словом, «здоров'я слід берегти, мов зіницю ока». Та, звісно ж, іще більше слід піклуватися про здоров'я моральне. Урешті-решт, «вдячність», яку батьки мають виховувати в дитини, — це не що

інше, **як душевний спокій**, що впливає з уміня узгоджувати власну волю з Божим промислом. Добре виховане серце, казав філософ, «умить облишить огидну й божевільну гонитву за світовою марнотою..., адже безодню нашого серця не може вдовольнити ніщо, окрім неї самої. Тільки тоді тут сяятиме вічна весна Радощів»

Легенди про Григорія Савича.

Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода / Л. В. Ушкалов. - Х. : Фоліо, 2009. – С. 118.

Життя Сковороди обростало легендами. І в них він постає чи то вже як простий химерник, чи як гордий філософ, та в будь-якому разі — як людина не від світу цього, людина, пройнята часом солодкою, а часом нестерпною легкістю буття.

Кажуть, наприклад, що їхав якомсь у кареті битим шляхом Степан Тев'яшов. Він повертався з Воронежа до свого маєтку. Аж раптом шляхтич побачив Сковороду, який ішов до нього ж таки в гості. Тев'яшов дуже зрадів, зупинив екіпаж і запросив філософа до карети, щоб їхати разом. «Так буде принаймні швидше», — усміхаючись, сказав він. Але Сковорода не схотів. «Ні, любий пане, — так само з усмішкою відповів філософ, — мені не варто звикати до карет. Це не моє. А Ви собі їдьте, може, я ще й наздожену Вас... десь отам, на пагорбі». Поміщик так і зробив. А в цей час насунула грозова хмара, ринула рясна літня злива й екіпаж застряг якраз на тому пагорбі, що на нього показував Сковорода. Яким же був подив Тев'яшова, коли зовсім скоро Сковорода таки й справді наздогнав його та ще й сухий-сухісінький. «Як це ти, друже мій, примудрився сховатися від дощу?» — спитав пан полковник. «Та все просто. Зняв із себе вбрання, запхав його в торбинку, а як злива скінчилась, одягнув знову».

Може, така кумедна пригода була й насправді, а може, й ні — хоч би тому, що Сковорода не любив ходити битим шляхом, а ходив здебільшого стежками [...] Та легенда лишилася.

Розповідали навіть про те, як імператриця Катерина II, знаючи про глибокий розум Сковороди та про його праведне

життя, просила князя Григорія Потьомкіна, того самого, чиєю канцелярією управляв Михайло Ковалинський, розшукати філософа й запросити його переселитися до столиці, на береги Неви. Гонець князя знайшов Сковороду, коли той сидів край дороги із флейтою в руках, а біля нього паслася вівця хазяїна, в якого він під ту пору мешкав. І буцімто, вислухавши гінця, філософ відповів:

*Мені сопілка та віця
Дорожці царського вінця!*

Цікаві факти життя і творчості Григорія Савича Сковороди пропонує абетка-енциклопедія для родинного читання.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода от А до Я / Л. Ушкалов ; худ.: Л. Стецькович, В. Стецькович. - Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. - 72 с. : іл.

В 1833 року Ізмаїл Срезневський занотував від одного слобідського старожила історію про те, як Сковорода тікав колись із церкви з-під вінця. Срезневський змалював її в повісті «Майоре, майоре!».

Нібито жив самотою на одному з хуторів відставний зубожілий майор. І була в нього прегарна донечка Олена. І ось одного разу в їхнє життя увійшов Сковорода. Річ у тому, що майор мав кепське здоров'я, тож філософ, який оселився по сусідству на пасіці, став його лікувати. Він часто навідувався на хутір і припав до душі його хазяїнові. Та й не тільки йому. Юна панночка теж не залишилась байдужою до цього сорокарічного чоловіка. Аж ось якось у розмові з майором філософ почав говорити про те, що добре виховання потрібне всім, зокрема й жінкам, і майор, скориставшись нагодою, попросив його трохи повчити свою донечку. Сковорода погодився. Він почав читати їй книжки та власні рукописи, учив духовних пісень. [...]

Спершу Олена полюбила філософа як свого найкращого друга, а потім і незчулася, як у серці спалахнуло справжнє кохання. Сковорода теж був зачарований цією дівчиною. І хоч йому було ой як непросто зважитись на такий крок, він погодився «бути Олені добрим чоловіком, догоджати їй, любити її, зробити

щасливою». Словом, вони пішли під вінець. Та коли священник узяв за руки молодого и молоду зі словами: «Чи з доброї волі з'єднуєте ви руки свої?» — Сковорода раптом здригнувся, висмикнув свою долоню, підбіг до вітваря й, упавши на коліна, скрикнув: «Господи! Я грішний перед лицем Твоїм! Помилуй мене!»... Він, чи то пак герой цієї легенди, тікає галасвіта від своєї нареченої просто з-під вінця. Утеча з-під вінця... Чи можна собі уявити якусь іще яскравішу картину, яка б означала зречення світу? Мабуть, ні.

***

Є чимало людей, які вбачають **щастя в золоті, тобто в багатстві, і перетворюють своє життя на безконечну гонитву за ним.** Мабуть, вони були б дуже раді, якби все на світі ставало золотом. Якраз про таких людей писав Сковорода в діалозі «Нарцис». Мовляв, вони питають: навіщо той Нарцис перетворився на джерело? Краще б він перетворився на золото... Зрештою, що там Нарцис і Сам Христос мав би перетворитися на золото, якби схотів, щоб юрба рушила вслід за ним. [...]

А от Сковорода гадав інакше: «Як на мене, то нехай інші дбають про золото, про почесні, про ниці насолоди, нехай шукають народної прихильності, слави, ласки вельмож; нехай одержать вони ці, як вони гадають, скарби, — я їм не заздрю, аби лиш я мав духовні багатства...». Ба більше, його ідеалом була «Христова бідність». *«Бідність, що вдовольняється потрібним і зневажає зайве, — писав він, — це справжнє багатство й та блаженна середина, яка є ніби містком між золотом і болотом, між недостатністю і надміром.* Ось вона, «золота середина» — одна-єдина «золота» річ, яку цінував наш філософ. Саме тому ідеал «Христової бідності» не заважав Сковороді любити токайське вино, що його називали тоді «вином королів», пити вранці чай із лимоном, ласувати пармезаном, мати кишеньковий лондонський годинник, дуже коштовну флейту зі слонової кістки... **Словом, багатий не той, хто багато має, а той, кому вистачає.**

***

Чи пам'ятасш ти, друже, славетну байку Езопа «Вовк і Ягня»? Якщо ні, тоді нагадаю. Вовк побачив Ягня, яке пило воду зі струмочка, та й захотів його з'їсти. «Ти чого, капосне, — каже Вовк, — каламутиш мені воду?» «Як же я можу каламутити вам воду, коли стою нижче за течією?» — здивувалось Ягня. «Це ж ти торік образило мого батька?» - продовжував Вовк. «Торік мене ще й на світі не було», — відповіло Ягня. «А-а, — сказав Вовк, — що б ти там не говорило, я все одно тебе з'їм». Словом, жодні виправдання не мають сили для того, хто намірився чинити зло.

Бідолашне Ягня!.. А от Сковорода переробив оцю Езопову байку по-своєму. І замість сумирного Ягняти він змалював кмітливе Козеня, а Вовк у нього — дурний як пень. Ось послухай.

Козля від отари відбилося к бісу,
Аж тут і товариш — біжить Вовк із лісу.
Кинулось спершу тікати в ярузі,
А потім спинилось та й каже драпузі:
«Я знаю, мені не уникнути смерті
Від пащі твоєї, та будь милосердий!
Зроби, ради Бога, ти милість єдину,
Заграй на флейтузі мені на кончину,
Нехай попрощаюсь з життям моїм милим,
І сам же ти знаєш - в кінці уся сила».

Правду сказати, Вовк дуже-дуже здивувався, почувши таке прохання, бо музикант із нього був абиякий, але таки ж узяв флейту та й ну награвати менует. І доки він це робив, наспіли собаки й розірвали його на шматки. Шкода Вовчиська, чи не так? Але ж нічого цього насправді не було! Це всього лише баєчка, мораль якої ось така: ***«За те не берись, що не дано від Бога, без Бога, як кажуть, — ні до порога».***

Твори українського любомудра в перекладі сучасною українською мовою, що складають золотий фонд спадщини та містять головні ідеї його духовного вчення.

Сковорода Г. С. Найкраще / Г. С. Сковорода. — Львів : Terra Incognita, 2017. — 320 с. — (Українська езотерика).

«Вхідні двері до християнського доброчестя»

Написано 1766 року для молодого шляхетства Харківської губернії, а оновлено 1780 року.

«Нарцис Слово про те: Пізнай Себе»

Цей діалог є першим великим філософським твором Сковороди. У ньому обґрунтовується ідея самопізнання своєї духовної сутності як необхідної умови досягнення внутрішнього миру і спокою.

Важко визначити точну дату написання твору. Сковорода називає його своїм «першородним сином», повідомляючи, що написав твір у «сьомому десятку цього віку». Можна лиш приблизно сказати, що «Нарцис» написаний у кінці 1760-х рр., коли сам Сковорода в муках шукав спосіб застосування своїх сил і знань на користь суспільству. Зберігся автограф із численними правками філологічного характеру. В останні роки життя Сковорода ще раз повернувся до цього твору, зредагував і переписав його наново, а згодом додав до нього «Пролог», де й з'являється образ Нарциса.

Цей діалог, який зберігся у шістьох списках, був першим опублікованим твором Г. Сковороди у Петербурзі 1798 року.

Міф про Нарциса відомий у грецькій міфології. Син бога річок і німфи закохався у власне зображення, побачене у водах струмка, і вмер від суму за самим собою. Його іменем і названа квітка, що виросла на могилі.

«Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті»

Тривалий час цей твір був відомий під назвою «Дружня розмова про душевний мир» і вважався однією з редакцій наступного твору «Кільце». Причина цих тверджень —

відсутність автографу твору. Списки, зроблені ще при житті автора, відрізняються свавіллям переписувачів. У листах автора 1785-1787 рр. твір називається «Неграмотний Марко» або «Марко Препростий», як встановив П. М. Пелех. [...]

Твір уперше опублікований 1837 року під назвою «Дружня розмова про душевний мир» за одним із ранніх списків.

«Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру»

Твір написаний у другій половині 1774 року, бо 1 січня 1775 року він був відісланий з дарчим листом В. С. Тев'яшову.

Приказки з творів Г. С. Сковороди

- ✚ Півень лякає лева, а миша — слона.
- ✚ Вірний друг пізнається в нещасті.
- ✚ Не все те отрута, що неприємне на смак.
- ✚ Своєчасна похвала личить другові не менше, ніж осуд.
- ✚ Краще не читати й не чути, ніж читати без очей, а без вух слухати й навчатися марноти.
- ✚ Один кляне квас, інший — прісний хліб.
- ✚ Почати за здоров'я, а закінчити за упокій.
- ✚ Маленька іскра руйнує міські мури.
- ✚ Із маленького зерняти виростає велика яблуня.
- ✚ Не ходи в чужий монастир зі своїм статутом.
- ✚ Багато хитрощів знає лис, а їжак - одну, велику.
- ✚ У вогні не горить, у воді — не тоне.
- ✚ Погрузли, як олово у воді.
- ✚ Як орел на лови.
- ✚ Гавкати на сонце.
- ✚ Цілує, як друг; продає, як Іуда.
- ✚ Правда, як сонце.
- ✚ Верблюд — це душа, обтяжена світським тягарем.
- ✚ Врожай не приносить користі, якщо його не плекають.

Про відзначення 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди: постанова Верховної Ради України від 4 лист. 2020 р. № 973 // Голос України. — 2020. — № 209 (12 лист.). — С. 7.

Твори Г. С. Сковороди

Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : у 2-х т. Т. 1 / Г. С. Сковорода. — К. : Наук. думка, 1973. — 531 с.

Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : у 2-х т. Т. 2 / Г. С. Сковорода. — К. : Наук. думка, 1973. — 576 с.

Сковорода Г. С. Твори : в 2-х т. Т. 1 : Поезії : Байки : Трактати : Діалоги / Г. С. Сковорода. — К. : Обереги, 2005. — 527 с.

Сковорода Г. С. Твори : у 2-х т. Т. 2 : Трактати : Діалоги : притчі : Переклади : Листи / Г. С. Сковорода. — К. : Обереги, 1994. — 480 с. — (Гарвардська б-ка давнього укр. письменства)

Сковорода Г. Вибрані твори / Г. Сковорода ; упоряд. Л. Ушкалов. — Х. : Прапор, 2007. — 384 с.

Сковорода Г. С. Вибрані твори / Г. С. Сковорода, І. П. Котляревський. — Х. : Прапор, 1985. — 304 с. : іл. — (Шк. б-ка)

Сковорода Г. С. Вибрані твори в українських перекладах / Г. С. Сковорода. — Х. : Ранок, 2009. — 240 с. — (Українська муза ; Т. 1)

Сковорода Г. Вибрані твори в українських перекладах / Г. Сковорода. — Х. : Ранок ; Х. : Веста, 2003. — 144 с. — (Програма з літератури).

Сковорода Г. С. Вибране / Г. С. Сковорода, І. П. Котляревський. — 3-є вид. — Х. : Прапор, 1990. — 299 с. — (Шк. б-ка)

Сковорода Г. Байки / Г. Сковорода ; худ. І. Коршунов. — Х. : Віват, 2021. — 64 с. : іл.

Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Г. С. Сковорода. — К. : Наук. думка, 1983. — 544 с. : портр. — (Б-ка укр. літ. : Дожовтнева укр. літ.)

Сковорода Г. Життя наше — це подорож / Г. Сковорода ; упор. В. Шевчук. — Львів : Априорі, 2021. — 272 с. : іл.

Сковорода Г. С. Літературні твори / Г. С. Сковорода. — К. : Наук. думка, 1972. — 436 с.

Сковорода Г. С. Найкраще / Г. С. Сковорода. — Львів : Terra Incognita, 2017. — 320 с. — (Українська езотерика).

Сковорода Г. С. Розмова про істинне щастя / Г. С. Сковорода. — Х. : Прапор, 2002. — 280 с.

Сковорода Г. С. Сад божественних пісень : для ст. шк. віку / Г. С. Сковорода. — К. : Школа, 2007. — 334 с. — (Б-ка шк. класики).

Про Сковороду

Ємець А. А. Видатні українські письменники : цікавий довідник для вчителів та учнів 1-4 кл. / А. А. Ємець, Є. М. Загуляєва. — Х. : Основа, 2006. — 160 с. — (Б-ка журн. "Почат. навчання та виховання" ; Вип. 9 (33)).

Єшкілев В. Л. Усі кути Трикутника : Апокриф мандрів Григорія Сковороди / В. Л. Єшкілев. — К. : Академія, 2012. — 248 с.

Барабаш Ю. Я. Вибрані студії : Сковорода. Гоголь. Шевченко / Ю. Я. Барабаш. — К. : Києво-Могилянська академія, 2007. — 744 с.

Береза Р. Мистецька слава України : у пошуку евшан-зілля / Р. Береза. — Львів : Література та мистецтво, 2021. — 544 с.

Близнак А. М. Краса Сумщини в слові, музиці, живописі / А. М. Близнак, М. П. Гурець. — Суми : Фабрика друку, 2014. — 134 с.

Булда М. І. Край Григорія Сковороди : історичний нарис / М. І. Булда. — Гадяч : Гадяч, 2013. — 320 с.

Вандышев В. Н. ВарСава, или Жизнь после : [монографія] / В. Н. Вандышев. — Х. : Издатель Савчук О. О., 2012. — 360 с.

Лапікура В. Про Григорія Сковороду, Жана Анрі Фабра, Петра Котляревського, Івана Кожедуба, Михайла Остроградського / В. Лапікура, Н. Лапікура. — К. : Грані-Т, 2008. — 120 с. : іл. — (Життя видатних дітей).

Осмир. Сучасність мудрости Г. Сковороди : світоглядний нарис / Осмир, О. Банах. — Львів : Література та мистецтво, 2020. — 136 с.

Пільгук І. Григорій Сковорода : (художній життєпис) / І. Пільгук. — К. : Дніпро, 1971. — 262 с. : портр.

Поліщук Ф. М. Григорій Сковорода. Життя і творчість / Ф. М. Поліщук. — К. : Дніпро, 1978. — 262 с. : портр.

Григорій Сковорода і антична культура : тези доп. науково-практ. конф., присвяченої 280-річчю від дня народження Г. С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). — Х. : ХДНБ, 2002. — 94 с.

Григорій Сковорода в спогадах сучасників і народних легендах. — Х. : Оригінал, 2007. — 100 с.

Григорій Сковорода на портреті і в житті : фотокнига. — К. : Спалах, 2004. — 180 с. — (Наш перворозум).

Григорій Сковорода. Тарас Шевченко. Іван Франко. Леся Українка : [життя і творчість]. — Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2012. — 472 с.

Стадниченко В. Я. Іду за Сковородою : сповідь у любові до вчителя : До 280-річчя від дня народження Г. Сковороди / В. Я. Стадниченко. — К. : Криниця, 2002. — 176 с. : іл.

Стадниченко В. Я. Учитель життя. Сковорода як гасло часу : нариси, дослідження, інтерв'ю, світлини / В. Я. Стадниченко ; передне слово М. М. Сулими. — К. : Успіх і кар'єра, 2016. — 560 с. : іл.

100 найвідоміших українців. — К. : Автограф-Орфей, 2005. — 640 с. — (100 найвідоміших).

Ушкалов Л. В. Есеї про українське бароко / Л. Ушкалов. — К. : Факт ; К. : Наш час, 2006. — 284 с. : іл. — (Висока полиця).

Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода / Л. В. Ушкалов. — Х. : Фоліо, 2013. — 123 с.

Ушкалов Л. В. Сковорода та інші : причинки до історії української літератури / Л. Ушкалов. — К. : Факт, 2007. — 552 с.

Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода / Л. В. Ушкалов. — Х. : Фоліо, 2009. — 123 с. — (Знамениті українці.)

Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода / Л. Ушкалов. — Х. : ФОЛІО, 2009. — 123 с. — (Знаменитые украинцы).

Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха : життя Григорія Сковороди / Л. Ушкалов. — Вид. 2-ге. — К. : Дух і літера, 2017. — 368 с.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода от А до Я / Л. Ушкалов ; худ.: Л. Стецькович, В. Стецькович. — Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. — 72 с. : іл.

Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / Д. І. Чижевський. — Х. : Прапор, 2004. — 272 с.

Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. — випр. вид. — К. : Орії, 1992. — 230 с. — (Спадок).

Штельмах М. Л. P.S. Грігорія Сковороди... / М. Л. Штельмах. — Х. : Гімназія, 2013. — 315 с.

***

Зловити Сковороду : видатні українці // Урядовий кур'єр. — 2022. — № 227. — С. 5.

Петрушенко Микола. Вшановують мислителя словом і ділом: як філософія щастя Григорія Сковороди "прописалася" в Київському національному університеті технологій та дизайну / М. Петрушенко // Голос України. — 2022. — № 207. — С. 6.

Петрушенко М. Нас екзаменує Сковорода: думки на порозі музею філософа в Чорнухах напередодні його 300-річчя / М. Петрушенко // Урядовий кур'єр. — 2022. — № 171. — С. 6.

Чорна Світлана. Ювілей Григорія Сковороди — чинник єднання громад / С. Чорна // Голос України. — 2022. — № 21. — С. 2.

Маков Олексій. Осягнення Сковороди / О. Маков // Культура і життя. — 2021. — № 11/12. — С. 19.

Масловська Людмила. Конспект відкритого уроку з української літератури у 9 класі "Християнські морально-етичні ідеали Г. Сковороди. Ідея "сродної праці" в байці "Бджола і шершень". Повчальний характер та художні особливості збірки "Байки харківські" / Л. Масловська // Українська мова і література в школі. — 2021. — № 1. — С. 29-38.

Присухін Сергій. Класики української філософії: Григорій Сковорода / С. Присухін // Слово Просвіти. — 2021. — № 29. — С. 10-11.

Дзюбенко-Мейс Наталя. Поговоримо про Сковороду : [про збірку філософської поезії Наталі Дзюбенко-Мейс "Сковорода"] / Н. Дзюбенко-Мейс, спілкувалась Л. Голота // Слово Просвіти. — 2021. — № 23. — С. 8.

Григорчук Юлія. Філософські казки Емми Андрієвської та байки Григорія Сковороди : діалоги текстів / Ю. Григорчук // Слово і час. — 2019. — № 10. — С. 14-21.

Греб Володимир. Подорож у дитинство Григорія Сковороди — видатного мандрівника, філософа, письменника, учителя : за книжкою Валерія та Наталі Лапіруків "Народженні під знаком Стрільця" / В. Греб // Українська мова і література в школах України. — 2019. — № 1/2. — С. 55-58.

Романовський В'ячеслав. Сковорода : вірш / В. Романовський // Всесвітня література в сучасній школі. — 2018. — № 11. — С. 52.

Грицай Любов. Григорій Сковорода — сучасний автостоппер / Л. Грицай, Я. Грицай // Українська мова і література в школах України. — 2018. — № 9. — С. 24-28.

Ушкалов Леонід. Від Сковороди — до Маркса, від Маркса — до Сковороди / Л. Ушкалов // Слово і час. — 2016. — № 12. — С. 57-72.

***

Григорій Сковорода. Біографія. Історія України! [Електронний ресурс] / Останній Гетьман // YouTube. — Відео дані. — 2019. — 14 берез. — Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=nm2BT5Fmg0c> (дата звернення 10.11.2022). — Назва з екрана.

Цікаві факти, твори й вірші, цитати й біографія, — чому Григорій Сковорода сучасний вже 300 років? [Електронний ресурс]

: [розповідає С. Тарасенко] / Дивіться, митець! Look, that is the artist! // YouTube. — Відео дані. — 2022. — 16 лип. — Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=mYTHk89Epl0> (дата звернення 10.11.2022). — Назва з екрана.

Пропонуємо звернути увагу на канал Станіслава Тарасенка на YouTube, де в доступній, цікавій формі ви дізнаєтеся про зміст творів Сковороди.

Григорій Сковорода: пророк, філософ, мандрівник та гуманіст. Культурні українці / Суспільне Культура // YouTube. — Відео дані. — 2021. — 23 берез. — Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=poY8-XR57Wk> (дата звернення 10.11.2022). — Назва з екрана.

Григорій Сковорода (1722–1794), український просвітитель-гуманіст, філософ, поет, педагог. Малюнок художника Юрія Журавля.

Речі Григорія Сковороди (фото з архівів Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди)